

MÉG EGYSZER CSÁTH GÉZÁRÓL

ILLÉS ENDRE: *Ostya nélkül.*

Magvető, Budapest, 1978.

Háromnegyed évszázad egy ember életében, aki kora ifjúságától minden léptéről írásban emléket hagyott. Ennek az időnek a nagyságát felfokozzák azok az események, amelyek a századfordulótól napjainkig roppant feszültségeket idéztek elő: megrengették a világot. A zajló mindennapokban élő író, szerkesztő, kritikus aligha engedhette át magát az ernyedésnek. Minden mindig és mindenütt cselekvésre szólította, még akkor is, ha inkább mélyre ásó esztéta volt, mint a nappalok és éjszák forradalmi lelke.

Illés Endre legújabb kötetében naplójegyzetei közül újabb „krétarajzokat” — ahogy maga a szerző nevezi —, „szénrajzokat” adott közre. Az immár harmadik vagy negyedik így megkomponált mű után ez az Illés Endre-i műfaj szívesen elviselné a *Vallomások* címet, vagy pedig azt az őszinte megjelölést, amit a most megjelent *Ostya nélkül* című könyvében utolsó fejezetcímként adott: *Pályám emlékezete*...

Eppen ebből a fejezetből veszem az idézetet, melynek nyomán — mint hűséges olvasó és nem kritikus — el szeretném mondani, milyen feledhetetlen éjszakai órákat szerzett nekem apró töredékes írásaival, melyek (úgy vélem) sokkal maradandóbbak, mint a tábláról vagy a kartonlapról könnyen elmosódható, lefújható krétarajzok.

„Egy gellérthegyi kertben ülök és olvasok. Három lakásom volt a Gellérthegyen, mindegyiknek a kertjében olvastam, tavaszi fényekben, nyári lángolásokban, az őz puha szívverésében... Itt telt el fiatalságom, s férfi éveimben is itt olvastam, ma is a hegyen lakom... A Gellérthegyen nyílt ki nekem a magyar irodalom ezeregyéjszakája. És itt néztem föl ámulva egy faóriás lombkoronájába: a világirodalomba.”

Szerzőnk már ifjú medikus korában, és később, belépve a férfikorba, az irodalomban és az irodalomnak élt. Nem lett belőle orvos, de az orvostanhallgatói évek indító hatása

s ennek mindvégig jelenvalósága egy olyan írói alkatot formál ki Verébély Tibor professzor mély nyomokat hagyó tanításával, amelynek nyomán a tökéletes pontosságra való törekvést ágyazta bele az alkotó lelkébe. Behatolt a testbe, megsejtette a benne lakozott lelket az anatómiai órákon. Azt embert kereste, és az embert meglegelte. Remek novelláival már ifjú éveiben találkozhattunk a Nyugat hasábjain.

Ezek az értékes életrajzi darabok nagyszerű betekintést nyújtanak a novelláiról, a kritikus, a drámaíró műhelyébe. Egy-egy naplójegyzetéből olyan izgalmas részleteket tudunk meg Illés Endre egész nemzedékének életéről, amelyek eleddig az irodalom hív művelői előtt is ismeretlenek voltak. Nem egy fejezete teljesen elfeledett, vagy soha felszínre nem került mozzanatot tár fel a Nyugat és később a Révai könyvkiadó koráról, melyek ma hozzásegítenek kortársai arcélinek hitelesebb megrajzolásához. Osváth, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Tersánszky, Illyés Gyula, Németh László, Bartók Béla, Kodály Zoltán — a nagy nemzedék műveinek, szerzeményeinek, műfordításainak keletkezését, a készülő művek körüli vajdásokat, a kiadás vagy a meg nem jelentetés körülményeit fedezhetjük fel ezekben az őszinte sorokban s kísérhetjük útjukat elejétől csaknem végig, hiszen a *Pályám emlékezete* erre kiténő lehetőséget nyújt. Ebben követhetjük egy élő klasszikusunk útját a székfoglalástól egészen addig, amikor már emlékeiben él; amikor már az „Őszikéket” írja mintegy betetőzve egy gazdag pálya termékeny éveinek eredményeit.

Amikor egy olvasónapló nyomán Illés Endre legújabb kötetéről szólnunk, a fennebb említett értékes naplójegyzetek mellett minket különösképpen érdekelnek azok a fejezetek, amelyek tájunk megörököitől, a mi irodalmunk előfutáiról szólnak: azokról, akik innen származtak el, de írásaikban gyakran

visszatértek a bácskai, a bánáti égbolt alá. Gozdsu Elek és Papp Dániel novelláival Illés medikuskorában találkozott a pesti antikváriumokban: mindkettő olyan hatást gyakorol induló éveire, amelynek nyomát — mint jegyzeteiből is látjuk — nem nyelte el a feledés.

„Fiatal színházi kritikusként ismerkedtem meg Kosztolányi Dezsővel” — írja a *Zsöllyeszomszéd* című fejezetében. Kosztolányi a Pesti Hírlapba, Illés a Budapesti Hírlapba írta bírálatait, s ez a két zsöllye a legtöbb színházban egymás mellé került. Ennek az ismeretségnek a nyomán Kosztolányiról mint színházi kritikusról kapunk egy „megidézett arcot, szénnel”, de ez a vérbeli színházi ember ezt a képet ecsettel sem tudta volna jobban megfesteni.

Még fiatalabb volt Illés Endre — mindössze tizenhat éves —, amikor mint gimnazista a göcsei gimnázium könyvtárában a régi, részben felvágatlan Nyugat-füzetekben találkozott Csáth Géza novelláival. Ezt a találkozást, mely számára lenyűgöző volt, a *Még egyszer Csáth Gézaról* című

fejezetében írta meg. Mégis, még hány évtizednek kellett eltelnie, amíg a modern magyar próza előfutárának első gyűjteményes kötete megjelent? Illés Endre — amint itt írja is — negyven év után vállalkozott arra, hogy válogatásában *A varázsló halála* címmel közreadja a mélységesen elfeledett tragikus sorsú író novelláit. Az elfeledett írások felkutatásának minden kis részletét ebben a kötetben ismét megírta *A varázsló halála* című gyűjteményes kötethez írt bevezetője után, majd ezzel a mondatral fejezte be visszaemlékezéseit:

„Stendhalt igazolta így az utókor. Két nemzedék közönye után ma a legfiatalabbak olvassák Csáth Gézát izgalommal, s ez a legfénylőbb írói diadal.”

És az, hogy szülővárosában, Szabadkán is újjászületett, s ennek hírért a novellás kötet után Csáth Gézaról és Csáth Géza műveiből még három Szabadkán, három Újvidéken és négy Budapesten megjelent kötet viszi tovább a fiatal olvasók felé.

LÉVAY ENDRE

VERS ÉS TANÚSÁG

PILINSZKY JÁNOS *válogatott versei*.
Szépirodalmi—Magvető, Budapest, 1978.

Ha van élmény, amely egy egész költői életművet megszab, Pilinszky János számára ez a második világháború. Pedig személyében nem volt áldozata a megnyíló pokolnak, tanúja volt csupán a fasizmus rémtetteinek. Fiatal költőként előkelő irodalmi folyóiratokban: a Magyar Csillagban, az Ezüstkorban és a Vigiliában mutatkozott be. Mind szorongóbb szívvel figyelte a háborús öldöklésről érkező híreket. 1944 őszén hívták be katonának, pár hónap múlva Németországba került. Ott ismerte meg igazán a fasizmus kegyetlen valóságát és a háború gyilkos természetét. Halálra szánt toglyokat látott és romba dőlő városok-

kat. S midőn a béke első napjaiban megnyíltak a koncentrációs lágerkapui, és fény derült a tömeggyilkosságokra, a gázkamrákra és krematóriumokra, a fiatal költőt véglegesen hatalmába kerítette a borzalom.

Szorongó szívvel élt addig is. Korai költészete igazolja, hogy eredendően boldogtalannak érezte magát. Sőt az egész emberiséget: meggyötört árvának az ég hideg csillagai alatt. A háborús tapasztalat mintha igazolta volna szorongásait. Történelmi botránynak tekintette a háborút, a haláltáborokat. Botránynak, amely bemocskolta az egész emberiséget és beárnyékolta a kétezres éves európai civilizációt. „Auschwitz ma